

Mégis, hogyan tovább?

ziven ütött a *Hitel* felelős szerkesztőjének, Papp Endrének a felkérése, illetve érdeklődése a következő kérdésekre adandó válaszaim iránt: „*Milyen értelmiségi-művészi szerepeket, lehetőségeket látsz magad előtt? Fenntartható-e egyáltalán ez az életforma, s ha igen, mégis mi módon?*” És persze az a kegyetlenségével együtt pontos leírás is, amivel – a kérdések megfogalmazása előtt – szellemi életünk közállapotait (egy szóval összefoglalva: hanyatlását), kultúránk válságát jellemezte. Azért ütött szívem, mert engem is régóta foglalkoztatnak ezek a kérdések, ez a (régi-új) helyzet. Huszonéves koromban, a nyolcvanas években még nagyon határozottan tudtam és tettem a dolgomat, mára azonban magamra vonatkoztatva nincsenek immár kétely nélkül vállalható válaszaim az effajta kérdésekre, legszívesebben széttárnám a karomat, és lehajtanám a fejemet. Arra azonban még emlékszem (a tanulmányaimból, olvasmányaimból), hogy ez méltatlan válasz lenne egy magára valamit is adó gondolkodó, alkotó ember részéről. Fussunk hát neki, tegyünk egy kísérletet újra, ezúttal hátha...

Nyafogni, a helyzetleírást tovább cizellálni, a tüneteket tovább sorolni, hogy kultúránk állapota, szellemi életünk miért is olyan kétségbeejtő valóban, nem akartam (egyrészt azért, mert jól tudjuk ezt mindannyian, mert jól látható, másrészt bizonyára számosan megteszik majd). A személyes érintettségemet is szerettem volna háttérbe szorítani, s mindezért úgy tűnt, kapóra jön az éppen kezem ügyébe került könyv, Poszler György *Az elszabadult hajóágyú* címmel a Magvetőnél frissen megjelent kis esszékötetete. Gondoltam, jó lesz objektív korrelatívnak, mivel a kötet első írásának (*Az irodalmárok rémuralma – a világitótórony heroizmusa*) alcíme éppen idevág: „*Tétova tételek az értelmiség lehetőségeiről*”. Csalódnom kellett azonban, Poszler könyve negatív értelemben kínált csak támpontokat, elrugaszkodási pontokat, egy újabb adalékkal szolgált mindahhoz a reménytelennek látszó helyzethez, amiről éppen szó van.

A kötet három, mai tanulságokat is kínáló műelemző, értelmező, továbbgondoló esszét és a már említett alcímű bevezető szöveget tartalmazza. Goethe *A bűvészinas* című balladájának (*A hataloméhes bűvészkinás végveszedelme*), Victor Hugó *Kilencvenhárom* című regénye elszabadult hajóágyú jelenetének-képének (*Az elszabadult hajóágyú*) és Thomas Mann *Mario és a varázsló* című elbeszélésének (*Hol vagy, Mario?*) értelmezése egyrészt imponálóan gazdag és szerteágazó irodalomtörténeti, bölcséleti vonatkozásokkal, adalékokkal tarkított, másrészt a némiképp rejtett aktuálpolitikai üzenetét tekintve (amely a kötetnyitó esszében artikulálódik igazán) egyoldalú és korlátolt. A három fő-esszében olyan képes, metaforikus beszéd keretei között történik ennek kibontása, félig-meddig kimondva csak a valódi gondolatot, mintha a szocializmus fénykorában élnénk még mindig. (Igaz, úgy is meg lehet ezt fogalmazni, ahogy a kötet fülszövegírója teszi: „Poszler, a rá jellemző pontos pedagógiával, történetbölcséleti metaforák és művészeti-filozófiai horizontok segítségével napjaink antropológiai-politikai jelenségeit vizsgálja.”)

Az esszék tanulságait úgy fogalmazza meg Poszler, olyan szöveggörnyezetbe helyezi, hogy azok látszólag általános érvényű, emelkedett gondolatok, állítások, de aki akarja, tudja, továbbértheti, a mai kormányzati politika, illetve politikusok kritikáját is kiolvashatja belőlük: „A felsorolt ellentétekben a hagyományos humanista demokrácia és a hagyománytörő antihumánus diktatúra alternatívájának eldöntése forog kockán”; „Hogy »éljen a köztársaság« – azt mondani kell”; „Meg kell kísérelni először a kisinasok hazugságra épülő rendjét kiiktatni. Másodsor a boszorkánymesterek alvilági cimboraságát érvényteleníteni”. Még akár elégedettek is lehetnénk: lám, ilyen az igazi tudóshoz, a szellem emberéhez illő magatartás, a maga feladatát magas szinten elvégezve a maga szaktudományos eszközeivel szól hozzá korunk aktuális kérdéseéhez. Poszler azonban nem marad meg a maga szakterületének keretei között, a három irodalomtörténeti, művészetfilozófiai esszé elé ír egy történeti párhuzamokkal alapozó, ide-oda csapongó, nem mindig következetes gondolatvezetésű aktuálpolitikai bevezetőt is, amelyben könnyű (az előzőeknél sokkal kevésbé szakszerű) kézzel jellemzi a XX. század „ideologikus magyar diktatúráit”, az irodalom és művészet rendszerváltozás utáni helyzetét, a konzervatív politikai jobboldal bűneit, programot kínálva egyúttal a baloldalnak és az értelmiségnek. S mindezzel összefoglalva és konkretizálva, aktualizálva (a gyengébbek kedvéért előre lefordítva) a kötetben még csak ezután olvasható esszék általánosabb érvényűnek látszó tanulságait is. Elvileg még ezzel sem lehetne sok vitánk, hiszen beilleszkedik ez szépen a korábbi években megroggyant baloldali-liberális értelmiség új(-rég)i szerepkeresésébe és a demokrácia, a köztársaság halálának vizionálásában, a diktatúrát kiáltásban, összefoglalóan az újabb jobboldali kormányzati politika minden korábbinál harcosabb elutasításában, ellehetetlenítésében önmagára találásába. Ha viszont Poszler konkrét állításait is megnézzük, akkor már nehéz azokat szó nélkül hagyni. S talán nem is szabad, mert szellemi életünk válságának épp ez is egyik forrása, hogy a különböző oldali írástudók nem figyelnek egymásra, meg sem próbálják megismerni a másik álláspontját, nemhogy megérteni annak a szempontjait.

Már a címválasztásban megfogalmazódó bombasztikus szembeállítás (*Az irodalmárok rémuralma – a világitótorony heroizmus*) is meghökkentő, főként egy irodalomtudós részéről. Poszler két ideologikus diktatúráról beszél a XX. században: „Az elsőről, ami ’19-ben alapozódott, és a Horthy-rendszeren át a nyilas rémuralomba torkollott. A másodikról, ami ’45-ben alapozódott, és a Rákosi-rendszeren át a bolsevista rémuralomba torkollott. Mindkettő filozófusok vagy irodalmárok kiagyalta ideológián nyugodott.” Már itt, indulása pillanatában összedől az egész tetszetősnek látszó poszleri teória, mert ha ’19-es alapozódáson a Tanácsköztársaságot érti, akkor tulajdonképpen ugyanarról a bolsevista rémuralomról beszél mindkétszer. De talán ő a ’19-es fehérterrorra gondol, csakhogy az, bár eléggé el nem ítéhető, de mégiscsak válaszreakció volt a vörösterorra. Másrészt bár valóban két terroridőszak keretezte, de a Horthy-rendszer egészét ideologikus diktatúrának minősíteni ma már elemi történelmi ismeretekkel sem lenne szabad. S arról még szó sem volt, hogy kik is vajon azok az irodalmárok, akiknek ideológiáján nyugodott („rémuralom”) ez az egész korszak. De ugyanez a rákosista-bolsevista rémuralom kapcsán is kérdéses, mert Poszler egyik esetben sem sorakoztatja az írói neveket és ideológiákat. Szívem szerint a korszak valamirevaló írói, irodalmárai nevében kikérvém magamnak ezt az állítást. Nevetséges, de ki is kérem.

Poszler azt írja, ő nem osztotta azokat a rendszerváltozás körüli illúziókat, melyek szerint „a jó irodalom és művészet a rossz politika helyére lép. Helyette mutat irányt.

Legalábbis rossz lépéseit jó lépésekre váltja. Igazságtalanságait igazságokká korrigálja. Mert a rossz politikát jó politika váltja fel...”, s leginkább azért nem, mert látta, hogy „a megváltozó politika eszméit nem a reményteljes jövőből, hanem a reménytelen múltból meríti. Vagyis az ideologikus diktatúrák valamely fázisának eszményítéséből”. Én nem emlékszem ilyen típusú illúziókra az irodalmárok részéről, és azt sem hiszem, hogy lenne olyan mérvadó politikus, párt, amelyre igaz lenne ez az állítás, de ezt már kérjék ki ők maguknak.

Poszler szerint ezekben az időkben „egyértelművé vált az értékek megőrzésének értelmiségi hivatása”, csakhogy a második ideologikus diktatúra összeomlása után „bonyolult dilemma vált láthatóvá. Hogy mi is valójában a megőrzendő érték”. S ebben az értékválságos helyzetben „végbement egy furcsa folyamat. Nevezetesen, hogy a világnézetében konzervatív politikai jobboldal a pozitív értékeket kisajátította. Erkölcseben, gondolkodásban, hagyományban, magatartásban, miközben az akkor még igen tekintélyes költő-esszéista újra kimondhatóvá avatta az antiszemitizmus gyűlöletet keltő sztereotípiáit, és a cipollai képességekkel rendelkező önjelölt népvezér idegenszívűeknek minősítette az őt nem követőket. Meg elővársolta a történelem legsötétebb szakaszát idéző politikai alvilágot”. Az a megfogalmazás, hogy „a politikai jobboldal a pozitív értékeket kisajátította” (az összetes?), nyilvánvaló képtelenséget állít. Maximum kísérletet tehetett volna rá, de véleményem szerint egy értékválságos világban a hagyományosan pozitív értékek nyílt felvállalása, képviselése nem jelent kisajátításukra irányuló törekvést, pláne nem kisajátítást. S egyébként mi akadályozta meg vajon a politikai baloldalt, hogy „a pozitív értékeket” szintén felvállalja? Mellesleg csodálkoznék is nagyon, ha azt állítaná magáról, hogy ő lemondott róluk, mert elhappolták előle. Természetesen az az állítás is nyilvánvalóan hamis (még ha visszatérően meg is ismétlődik baloldali-liberális körökben), hogy Csoóri Sándor (mert vélhetően rá utal a szerző) „kimondhatóvá avatta az antiszemitizmus gyűlöletet keltő sztereotípiáit”, a nem mindenhol pontosan és politikailag korrekten fogalmazó *Nomád naplónak* ugyanis nincs egyetlenegy szöveghelye sem, amivel alátámasztható lenne. Az, hogy a cipollai képességekkel rendelkező Orbán Viktor (mert vélhetően rá utal a szerző) egy személyben képes lett volna elővársolni „a történelem legsötétebb szakaszát idéző politikai alvilágot”, nyilvánvalóan olyan retorikai, stilisztikai túlzás, ami nem igényel különösebb cáfolatot. E mondatnak a funkciója egyébként is leginkább az lehet, hogy előrevetíti a *Hol vagy, Mario?* és *A hataloméhes bűvész kisinas végveszedelme* című később olvasható esszék aktuális üzenetét.

Poszler az általa tételezett kisajátítási folyamatból levezeti az ideológiai bünbakképzés szintén a jobboldalt terhelő önfelmentő gesztusát is, „amely a XX. század nemzeti katasztrófáiért a mindenkori politikai baloldalt igyekszik felelőssé tenni”. S ezúttal abban igaza is van, hogy „Trianonért és a megismételt Trianonért nehezen tehető felelősség”, hogy a jobboldal felelőssége ezekben nem kerülhető meg, de hogy ’18 ősztől és ’45 tavaszától „az ölébe hullott” hatalommal mit kezdett, az mégiscsak a baloldal felelőssége. S amikor a bünbakképzés legkirívóbb példájaként említi, hogy olyat még Cipolla sem mondott volna, hogy „a baloldal, amikor csak tehetett, mindig rátört a nemzetre”, akkor is igaza lenne, ha Orbán Viktor ezt mondta volna, s ha nem folytatta volna példákkal, csakhogy ő a XX. századi magyar baloldal kapcsán így fogalmazott: „amikor a baloldal erre időnként lehetőséget kapott, akkor rárontott a saját nemzetére”, és Kun Béláékát, Rákosiékat, az 1956-os rárontókat és december 5-ét említette példaként. Bár-

mennyire fájhat is egy baloldalinak ez az állítás és példatár, az igazságtartalmával való szembesülés nem takarítható meg. Egy olyan nagy tekintélyű tudós, mint Poszler György, részéről pedig a hivatkozásoknak való utánajárás, a pontos idézés nem takarítható meg, még egy politikai jellegű esszé esetében sem, amelyben a hangzatos állítások mindig jól jönnek.

„Fel kellene végre e tetszhalott baloldalt támasztani. De ehhez program kellene” – óhajtja és panasolja Poszler, s ír is néhány programelemet hozzá, de azokat, szerintem, bármelyik párt bátran felvállalhatná (s a többség talán eddig is felvállalta vagy legalábbis hirdette): a piaci mechanizmusok fékezése, fejlettebb szociális érzékenység, a nagyvárosok hajléktalanjaival, a faluvégi cigánysorok elesettjeivel való felkészültebb törődés, a határon túli magyarság szociális és kulturális gondjainak felvállalása. Végül visszatér a rendszerváltozás kori felkészületlenségünkhöz, ahhoz a téves teóriájához, hogy mindkét oldal valamiféle régi rendet és azt védő politikát akart felújítani. Galbraith-tal ért egyet, aki csodálkozott azon, hogy a közép-európai országok nem találtak ki örökölt adottságaikhoz lehetségesen jó, új modellt. Ez igaz – az viszont már kevésbé, hogy „visszahátráltunk a régihez” –, és azzal is egyetértek, hogy „lelkünk rajta”.

Bizony, rajta, mert alulteljesítettünk, mi, a magyar értelmiség mindenképpen. Ilyen gyalázatosan talán még soha nem szerepeltünk történelmünk során. A magyar entellektüel elit nem volt képes – sem a pártokban benne állók, sem a pártokhoz közel állók, sem a pártoktól távolabb állók, sem a maradék függetlenek – olyan eszme- és értékvilágot (világokat) kihordani, amely a pozitív-negatív hagyományainkkal, a reális adottságainkkal, a geopolitikai lehetőségeinkkel egyaránt számolva életminőségünk javulásához, nemzetünk felemeléséhez, kultúránk szerepének, erejének megőrzéséhez vezetett volna, de legalább annak irányába mutatna. Érdemes ebből a szempontból is visszagondolni Poszler György baloldali programjavaslatára! Ha egy rangos tudóstól, amikor társadalomtörténeti, politikai jellegű szöveget ír, programot ajánl, ennyire futja, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy hol tart például a baloldal. (Nem mintha a jobboldal sokkal különbül állna.) Ezért sem tudok egyetérteni azokkal a jeles értelmiségiekkel, művészekkel, írókkal, akik újabban hol a pártokra, politikusokra, hol a népre („édes hazám”-ra) mutogatnak bajaink láttán, ugyanis mi vagyunk a nép is, és közülünk lesznek a politikusok is, de legalábbis nem függetlenek tőlünk, belőlünk is táplálkoznak (a nép is, a politikusaink is), a mi ürességünkből, tehetetlenségünkből, illetve a mi elfogultságainkból, egymás elleni indulatainkból. Csak egyetlen aktuálpolitikai példa: a FIDESZ kétharmadért kár a népet hibáztatni, mert azért elsősorban az előző nyolc év baloldali-liberális kormányzása és a mögötte álló technokrata és szakértelmiség, tudós és művész értelmiség felelős, a kétharmados hatalomnak a demokratikus hagyományokat és jogérzéklet sértő túlkapasáraiért sem csupán a jelenlegi hatalom gyakorlói felelősek, de a mögöttük álló technokrata és szakértelmiség, tudós és művész értelmiség is. Ki-ki a maga tehetségéhez és lehetőségeihez mért arányban. Még akkor is, ha az elmúlt két évtized vezető politikai garnitúráit inkább jellemezte az értelmiség, akár a mellettük, mögöttük álló elitértelmiség lebecsülése, mint az álláspontjainak megismerésére és figyelembevételére irányuló törekvés. S még akkor is, ha ez a szellemi elit, amikor ennek ellenére beállt valamelyik párt, illetve pártérdek mögé (jó esetben nem önös érdekből, hanem éppen felelősségérzetétől, küldetésstudatától vezérelve) éppen arról a szellemi függetlenségről, erkölcsi autonómiáról mondott le általában, amit minden klasszikus értelmiség-

szociológiai elmélet hangsúlyoz az értelmiség kapcsán, s ezért tulajdonképpen érthető, hogy a kritikai funkcióját is csak a másik, a szembenálló oldallal szemben képes betölteni.

A mannheimi „szabadon lebegő értelmiség” és az úgynevezett független értelmiség ideája korunkban és a mi viszonyaink között azért is maradt meg ideának, mert nagyon ritka a független értelmiségi egzisztencia, a tudományos és kultúrateremtő, kultúrárközvetítő értelmiségi pozíciók többnyire valamilyen alkalmazotti viszonyban léteznek, és ez, egy ennyire átpolitizálódott társadalomban, mindenképpen befolyásolja, akár korlátozhatja is a szabad állásfoglalást, véleményformálást, a cselekvő értelmiségi magatartást. Sőt, az apolitikusnak látszó értelmiségi magatartások mögött is feltételezhetjük ezt gyakorta, magyarán az egzisztencia féltését. Igaz, a politikától, közélettől, társadalmi kérdésektől elforduló értelmiségi magatartás mögött leginkább mégis inkább a kiábrándulás kell feltételeznünk, az elmúlt évtizedek negatív tapasztalatait, annak a reménynek az elvesztését, hogy a politikai, közéleti cselekvés (a másoké is, és a miénk is) mégiscsak arra szolgál, hogy jobbá tegye az életünket. Kérdés, persze, hogy a közösségi felelősségérzetről lemondó, szűkebb-tágabb környezete (városa-országa, nemzete) sorsa iránti egykori hivatástudatát felejtő, a saját szakmájában akár magas színvonalon teljesítő értelmiségi a szó klasszikus értelmében is értelmiséginek tekinthető-e még, hiszen az értelmiség attribútuma hagyományosan a közéleti aktivitás.

A saját szakmájukon túl széles társadalmi rétegekben is nagy reputációval rendelkező, egzisztenciálisan már függetlenebb tudósok és művészek, írástudók, tehát a fentebb már említett elit értelmiség közül viszonylag sokan bekapcsolódtak az elmúlt évtizedek során a közéleti, politikai vitákba. Ez elvileg jó is, természetes is, még az is, hogy megnyilvánulásaik, állásfoglalásaik során nem feledkeztek meg a maguk világnézeti, politikai értékviszáltsátsáiról, sőt, az aktuális kérdéseket annak talaján értelmezték. Nem tudom azonban, hogy minek (a végletesen megosztott, polarizált politikával átítatott szellemi, kulturális életünknek, a személyi habitusoknak, korlátoknak vagy mi másnak?) a következménye az, hogy a nyilvánosságban véleményt (így a közvéleményt is) formálók többsége (tisztelet a kivételnek) átvette a hatalmi, pártküzdelmekben megszokott leegyszerűsítő, sematikus látásmódot, és lemondott a racionális, mérlegelő gondolkodásmódról. Maga is előszeretettel élt (él) sablonokkal, populáris túlzásokkal, fantomképekkel, s így maga is aktívan részt vett (vesz) a törzsi háborúk gerjesztésében, a kulturális ellentétek elmélyítésében, az ellenségkép-gyártásban – végeredményként az ország kettészakításában. Érdemes ebből a szempontból is visszagondolni Poszler György említett esszéjének jobboldalelles kirohanásaira. Azzal, hogy elit értelmiségünk nem tudott a magyar nemzet, társadalom, szellemi élet valódi sorskérdéseire kor-adekvát válaszokat adni, a jelent konszolidáló és a jövőt megalapozó nemzetstratégiát alkotni, még csak az intellektuális teljesítményéről állított ki bizonyítványt. Akkor azonban, amikor értelmiségi szerepvállalásai, véleményének megformálása során lemondott az előítélet-mentességről, a tárgyilagosságról, a szemben álló érdekek és nézőpontok jogosságának elismeréséről, azok egyformán racionális mérlegeléséről, a másik igazának megértésére és figyelembevételére irányuló törekvésről, nos, akkor talán már bünt követett el. Akkor hűtlenné vált a maga eredendő hivatásához. Napjaink írástudóinak árulása leginkább ebben ragadható meg. Még ha nyilvánvaló is, hogy nem lehet mindenki olyan bensőből vezérelt, lelki független ember, amilyen az éppen százéves Bibó István volt, aki egykori paraszt-

pártisága idején sem vált soha pártos gondolkodóvá. Viszont mindennek eredménye, hogy ma már az értelmiségre sem világitótoronyként (Babits Mihály), sem Noé bárkájaként (Németh László) nem igazán tekinthetünk.

„És mit tehet mindezek ismeretében az írástudó?” – kérdezi Poszler György a maga gondolatmenete végén, mégis, és még mindig Babitsra emlékeztetve (a világitótorony heroizmusával kapcsolatos gondolatot idézve tőle *Az írástudók árulásából*) állítja, hogy „legalább fel kell mutatni az értékeket, meg kell nevezni az értéktelent”. Ebben egyet is érthetünk vele, ez szép program, az volt Babits korában is, csak hogy valójában már akkor sem volt könnyen eldönthető, hogy mi is az érték (hol is van a Csillag, az Igazság, ami felé a világitótorony híven mutatja az irányt), mint ahogy a rendszerváltozás korára vonatkozó poszteri megállapítást is idéztem már: „bonyolult dilemma vált láthatóvá. Hogy mi is valójában a megőrzendő érték”. Napjaink az értékekhez való viszonyában is végtelenen megosztott világában pedig még kevésbé egyszerű a válaszadás és az iránymutatás. De talán előrébb léphetnénk, ha legalább ezt tudatosítanánk, nem az értékrelativizmust, hanem az értékpluralizmust, azt, hogy egy plurális társadalomban természetes a plurális értékrend, legyen szó akár a politikai, akár a szellemi, művészeti életéről. S a mutogatás helyett talán beérhetnénk az Igazság, az Erkölc, az Egész iránti vágy ébrentartásával, a keresésükkel, a keresésükre irányuló ösztönzéssel. A hagyományok és értékek teljességének, egészének védelme ma is egy méltó értelmiségi feladat, ha másért nem, a korválság (korforduló), és a hazai válságjelekre válaszként szükségszerű szellemi és kulturális önvédelem jegyében. Illúzióink persze ne legyenek, ahogy egy korábbi esszémben is leírtam már, be kell látnunk, hogy mindazok, akik a kultúrát még napjainkban is megpróbálják valamiféle érték- és minőségelvvel összekötni, a globalizálódó fogyasztói világban utóvédharcot, végvári küzdelmet folytatnak, éljenek bár Gyulán, Békéscsabán vagy Berlinben. S hogy ez az utóvédharc, végvári küzdelem meddig tartható fenn és fenntartható-e egyáltalán (ahogy a *Hitel* szerkesztője is kérdezi), arra nekem csak egy válaszom lehet: „míg az égi és ninivei hatalmak engedik”.

***Köszönjük Olvasóinknak, Barátainknak, hogy
2011-ben felajánlották jövedelemadójuk 1 százalékát
folyóiratunk megjelentetésének támogatására.***

Kérjük, tegyék meg ezt 2012-ben is!

A Hitelért Alapítvány adószáma: 18120811-2-41

ELEK TIBOR (1962) Békéscsabán élő irodalomtörténész, kritikus. A *Bárka* című folyóirat és a *Bárkaonline* főszerkesztője, a Körös Irodalmi Társaság elnöke. Nyolc önálló kötete jelent meg, legutóbb *Gion Nándor írói világa* – monográfia (2009).